

МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИСДИКЦІЙНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ СПРАВ СУДАМ СИСТЕМИ СУДОУСТРОЮ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню методології юрисдикційного підпорядкування справ судам системи судоустрою України. Обґрунтовано, що методологія юрисдикційного підпорядкування справ судам системи судоустрою України становить взаємозгоджену систему методів, прийомів, способів і засобів, які в своїй функціональній єдності уможливають визначення критеріїв і механізмів щодо розмежування юрисдикції спеціалізованих судів відповідно до правил спеціалізованого судочинства, де показником об'єктивної належності такого розмежування є судово практика, за якої деактуалізуються спори юрисдикційного підпорядкування. Узагальнено доктринальні підходи щодо визначення методології розмежування компетенції між судами різних юрисдикцій, якими є: розмежування компетенції шляхом аналізу судової практики; законодавче закріплення меж компетенції судів різних юрисдикцій; створення спеціального органу, вповноваженого вирішувати спори про підсудність судових справ спеціалізованим судам; за характером судової справи; за територією, на яку поширюються повноваження суду в аспекті вирішення ним справ (до прикладу, за місцем скоєння злочину або за місцем мешкання відповідача); за наявністю особливих вимог, унормованих законодавством (до прикладу, розгляд приватноправових спорів третейськими судами) тощо. Констатовано, що означені наукові підходи не є хибними, кожен із них має раціональну основу, проте їх практичне втілення, поряд з іншим, вимагає професійного сприйняття їх судьями, тобто тими суб'єктами правовідносин, кому належить правомочність та юридичний обов'язок втілювати відповідний методологічний формат юрисдикційного розмежування справ у національну судову практику з метою ефективного вирішення спорів у судовому порядку та відновлення порушених прав особи. За результатами наукового дослідження зроблено висновок про те, що в пропонованій статті на теоретичному рівні вдалося вирішити завдання щодо алгоритму безпомилкового визначення юрисдикційного підпорядкування справ тим чи іншим спеціалізованим судам шляхом почергового застосування судом вичерпного переліку критеріїв та вчинення ним системи таких методологічно значимих дій як перевірка прямої вказівки у процесуальному законодавстві щодо віднесення тієї чи іншої справи до певного виду судочинства, а у разі її відсутності вчинити такі «кроки»: 1) провести аналіз характеру правовідносин, в основі якого міститься певний (приватно-правовий чи публічно-правовий) інтерес; 2) провести аналіз суб'єктного складу спірних правовідносин; 3) визначити предметну сутність спору і виокремити саме ті юридично значимі факти, які спричинили виникнення спору, вирішення якого уповноважений здійснити конкретний суд відповідно до правил юрисдикційного судочинства.

Ключові слова: методологія, юрисдикція суду, юрисдикційне підпорядкування справ судам.

Mykhailo I. Smokovych

*Administrative Cassation Court within the Supreme Court
Kyiv, Ukraine*

METHODOLOGY OF JURISDICTION OF CASES COURTS OF THE JUDICIAL SYSTEM OF UKRAINE

Abstract. *The article is devoted to the study of the methodology determination of jurisdictional submission of cases to the courts of the judicial system of Ukraine. It is substantiated that the methodology determination of jurisdictional submission of cases to the courts of the judicial system of Ukraine constitutes a mutually agreed system of methods, techniques, ways and means, which in their functional unity enable the determination of criteria and mechanisms of demarcating the jurisdiction of specialized courts in accordance with the rules of a specialized type of judicial proceedings, where the indicator of objective belonging such a demarcation is judicial practice, according to which disputes of jurisdictional subordination are de-actualized. The doctrinal approaches to determining the methodology for distinguishing competence between courts of different jurisdictions are summarized, which are: delineation of competence by analyzing court practice; legislative consolidation of the limits of competence of courts of different jurisdictions; creation of a special body authorized to resolve disputes about the jurisdiction of court cases by specialized courts; by the nature of the court case; by the territory over which the powers of the court extend in the aspect of solving cases by it (for example, by the place of commission of the crime or by the place of residence of the defendant); according to the presence of special requirements regulated by legislation (for example, consideration of private law disputes by arbitration courts) etc. It has been established that these scientific approaches to delimiting the jurisdiction of courts are not wrong, each of them has a rational basis, but their practical implementation, along with others, requires their professional perception by judges, i.e. by those subjects of legal relations who have jurisdiction and legal obligation to implement the appropriate methodological format of jurisdictional separation of cases into national judicial practice in order to effectively resolve disputes in court and restore violated individual rights. According to the results of the scientific research, it was concluded that the proposed article at the theoretical level managed to solve the problem of the algorithm for error-free determination of the jurisdictional submission of cases to one or another specialized court through the alternate application by the court of an exhaustive list of criteria and its implementation of a system of such methodologically significant actions as verification of a direct instruction in the procedural legislation regarding the classification of this or that case to a certain type of judicial procedure, and in case of its absence, to take the following «steps»: 1) analysis of the nature of legal relations based on a certain (private-law or public-law) interest; 2) analysis of the subject structure of disputed legal relations; 3) determination of the substantive essence of the dispute and identification of those legally significant facts that caused the dispute, the resolution of which is authorized to be carried out by a specific court in accordance with the rules of jurisdictional proceedings.*

Keywords: *methodology, court jurisdiction, jurisdictional subordination of cases to courts.*

ВСТУП

Суди системи судоустрою України вповноважені розглядати та вирішувати лише ті судові справи, що віднесені процесуальним законом до їх юрисдикції. Проте в національній судовій практиці непоодинокими є випадки, коли судові органи допускають помилки у визначенні підпорядкування власній юрисдикції тих чи інших судових справ, як наслідок маємо відтермінування відновлення порушених прав особи, неоднакову судову практику, відступи від правових позицій найвищого суду системи судоустрою України, що нівелює принцип правової визначеності та очікуваної передбачуваності тощо. Крім того, доктрина права наголошує на проблемі розмежування юрисдикції не тільки між самими судами національної системи судоустрою [1; 2; 3, с. 73; 4], а й між «загальними» судами та органом конституційної юрисдикції [5]. Наведене та й інше засвідчує актуальність означеного питання в національній системі права.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

З огляду на те, що дослідження методології юрисдикційного підпорядкування справ судам системи судоустрою України має охоплювати взаємоузгоджену систему зрозумілих, «цільових» і «працюючих» методів, дослідницьких прийомів і засобів, які необхідні для безпомилкового практичного розмежування юрисдикції спеціалізованих судів відповідно до правил спеціалізованого виду судочинства, у процесі висвітлення теми пропонованої статті використано комплекс філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, а також застосовано кілька наукових підходів задля визначення предметної методології розмежування компетенції між судами різних юрисдикцій, завдяки чому реалізовано спробу комплексного й узагальненого опрацювання методології юрисдикційного підпорядкування справ судам системи судоустрою України. До прикладу, діалектичний метод використано для з'ясування передумов виникнення проблем юрисдикційного характеру в системі національного судочинства, натомість герменевтичний метод застосовано в процесі аналізу змісту й тлумачення текстів джерел права, конституційних і правозастосовних актів, дослідженні наукових підходів щодо розмежування компетенції між судами різних юрисдикцій. За допомогою аксіологічного методу проаналізовано значимість правильного обрання критеріїв, необхідних для розмежування компетенції між судами різних юрисдикцій. Методи аналізу й синтезу, індукції та дедукції спрямовано на пізнання змістовних складників означених критеріїв та розуміння їх сув'язної взаємодії один з одним.

Спеціально-юридичний та порівняльно-правовий методи уможливили дослідження доктринальних інтерпретацій щодо нормативної регламентації юрисдикційного підпорядкування справ судам системи судоустрою України.

Формально-юридичний та логіко-семантичний методи дали змогу з'ясувати зміст юридичних понять, сформулювати предметний понятійно категоріальний апарат, до прикладу, «методологія юрисдикційного підпорядкування справ судам

системи судоустрою України». Функціонально-правовий метод застосовано при висвітленні повноважень суду в процесі провадження судочинства.

Завдяки системному використанню наведеного та й іншого інструментально-го арсеналу, зроблено спробу висвітлити важливі методологічні аспекти юрисдикційного підпорядкування справ спеціалізованим судам, що в цілому спрямовано на зміцнення методологічної платформи юрисдикційного розподілу справ; утвердження моністичності «мовлення» суддівського корпусу, що ґрунтується на правильному прочитанні та розумінні норм процесуальних законів; уменшення кількості «юрисдикційних» спорів у перспективі, що сприятиме якнайшвидшому вирішенню судового спору по суті, результатом якого є відновлення порушеного права особи.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Методологія розуміння юрисдикційної належності суду тих чи інших судових справ скеровує дослідницький інтерес до такого правового явища як «юрисдикція» суду. Означене явище фактично ввійшло в державно-правову дійсність ще в часи Римської імперії, проте античне право так і не сформувало наведене вище поняття. Це зумовлено тогочасною специфікою розвитку права, відповідно до якої виникнення правових явищ нерідко випереджало його нормативне закріплення чи офіційне правове обґрунтування.

Заслуга римського права полягає в тому, що воно виробило такий термін як «*jurisdictio*», який у середні віки в результаті рецепції античного права дістав значне поширення в правових системах європейських та інших держав. Поступовий перехід від латинської мови викладання в європейських університетах до національних, а також розвиток національних правових систем та вдосконалення законодавчої техніки, прийняття національних кодексів (Франція (1804), Німеччина (1900) та ін.) зумовив використання і відповідно переклад терміна «*jurisdictio*» на грецьку, італійську, французьку, німецьку та інші національні мови як «судочинство». Відтак початковий його переклад був неточним, що зумовлено філологічними, правовими та іншими нашаруваннями часу.

Водночас термін «юрисдикція суду» ми розуміємо як нормативно визначена правомочність та юридичний обов'язок суду здійснювати законодавчо визначені процесуальні провадження з метою вирішення ним тих спорів, які становлять предмет його відання, за результатами якого відповідним учасникам судового провадження надається оцінка їхніх дій чи бездіяльності з позицій правомірності чи неправомірності.

І все ж, чимало дискусій викликало і викликає це питання в практиків і вчених, немало «кресал» скресано на стезі законодавчого та правозастосовного процесів. Усе це свідчить, що однією з найскладніших та гострих тем теорії й практики судочинства є методологія розмежування юрисдикції судів.

Передусім визначимося: що потрібно розуміти під означенням «методологія» в контексті пропонованого дослідження. Етимологія слова «методологія» роз-

кривається як «вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу, його філософська, теоретична основа» [6, с. 692], натомість означення «метод» трактується як «спосіб, прийом пізнання явищ природи та суспільного життя» [6, с. 692]. Знаряддям наукового пізнання також є «засіб», оперування яким уможливило отримання певного наукового результату [7, с. 307]. Водночас методологічний інструментарій (методи, прийоми, способи і засоби) у своїй єдності може якісно «спрацювати» у разі формування ними цілісного механізму задля отримання науково обґрунтованого результату.

Отже, *методологія юрисдикційного підпорядкування справ судам системи судоустрою України* означає взаємоузгоджену систему методів, прийомів, способів і засобів, які у своїй функціональній єдності уможливають визначення критеріїв і механізмів щодо розмежування юрисдикції спеціалізованих судів відповідно до правил спеціалізованого виду судочинства, де показником об'єктивної належності такого розмежування є судова практика, за якої деактуалізуються спори юрисдикційного підпорядкування.

Профільний Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII унормував систему і функціонал судів системи судоустрою, якими є: місцеві суди, апеляційні суди, а також Верховний Суд, постійно діючим колегіальним органом якого є Велика Палата Верховного Суду (статті 17, 45) [8]. Аналіз означеного Закону свідчить, що «крайнє слово» в судовому спорі щодо юрисдикційної належності суду тих чи інших судових справ належить усе ж таки Великій Палаті Верховного Суду. До прикладу, правила адміністративного процесу визначили таке: «Справа підлягає передачі на розгляд Великої Палати Верховного Суду, коли учасник справи оскаржує судові рішення з підстав порушення правил предметної юрисдикції, крім випадків, якщо: 1) учасник справи, який оскаржує судові рішення, брав участь у розгляді справи в судах першої чи апеляційної інстанції і не заявляв про порушення правил предметної юрисдикції; 2) учасник справи, який оскаржує судові рішення, не обґрунтував порушення судом правил предметної юрисдикції наявністю судових рішень Верховного Суду у складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати) іншого касаційного суду у справі з подібною підставою та предметом позову у подібних правовідносинах; 3) Велика Палата Верховного Суду вже викладала у своїй постанові висновок щодо питання предметної юрисдикції спору в подібних правовідносинах» (ч. 6 ст. 346 КАС України). Отже, законодавець унормував інституційно-функціональний механізм вирішення спорів юрисдикційного характеру, віднісши це питання на розсуд самого суду, зокрема Великої Палати Верховного Суду.

І все ж наявність такого «юрисдикційного» клопотання до Великої Палати Верховного Суду, на наше переконання, має становити крайній випадок, а не звичне правове явище, яке за своєю суттю є проявом недоопрацювання судової системи, суддівського корпусу, зокрема, який початково не зміг однозначно визначитися в питанні юрисдикційної належності суду тієї чи іншої судової справи.

Дискусії «юрисдикційного» гатунку становлять невід’ємний складник правосудної діяльності, що висновується із розрізнених міркувань суддів, різного прочитання ними законодавчих приписів тощо.

Наразі предметна недовизначеність юрисдикційного підпорядкування тих чи інших справ спеціалізованим судам, неоднакова судова практика, непоодинокі відступи від своїх правових позицій найвищого суду національної системи правосуддя, як уже наголошувалося, призвело до появи низки негативних явищ правового характеру, таких як:

а) одночасне «дублювання» позовів до суду різних юрисдикцій одними й тими ж особами фактично з одного й того самого питання. Здебільшого це має місце в аспекті адміністративного й господарського, нерідко цивільного й господарського судочинства тощо. На практиці це може призвести до неодноразового вирішення судом однієї справи, що зумовлює порушення принципу «один спір – один юрисдикційний суд – одне судове рішення»;

б) повторне «дублювання» позову до суду іншої юрисдикції у разі ухвалення першим судом рішення не на користь позивача. До прикладу, юридична особа приватного права, інтереси якої не були підтвердженні судом господарської юрисдикції, нерідко повторює реванш у сфері адміністративного судочинства (як-от: про скасування державної реєстрації змін до статусу певного підприємства, установи, організації тощо);

в) ухвалення рішення судом, до юрисдикції якого воно не належить, правовим наслідком якого є його скасування;

г) необхідність учинення судом певних процесуальних дій, спрямованих на роз’яснення суб’єкту клопотання його процесуальних прав на звернення до суду іншого юрисдикційного підпорядкування з метою вирішення його справи по суті, що, з одного боку, зумовлює перевантаженість судових органів, а з іншого – фактично нецільове використання бюджетних коштів, оскільки судова система здійснила трудові, матеріальні й навіть часові затрати, проте належного правосуддя так і не відбулося;

г) недовіра особи (фізичної, юридичної) до держави й правосуддя;

д) неналежне утвердження ідей верховенства права в реальній державотворчій дійсності, незабезпечення конституційно визначених гарантій судового захисту, фактична неможливість реалізації конституційних вимог щодо відповідальності держави перед людиною тощо.

Такий стан справ свідчить про неналежне забезпечення державою своїх конституційних обов’язків в аспекті забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи, що є головним обов’язком держави (ч. 2 ст. 3 Конституції України). У правовій державі таких негативних правових явищ бути не повинно, або ж вони мають максимально мінімізуватися. Це потребує від держави вчинення юридично значимих кроків, одним з яких є концептуальне формування та законодавче унормування чіткої методології розмежування юрисдикції судів.

Наразі теорія права виокремлює кілька наукових підходів в аспекті визначення методології розмежування компетенції між судами різних юрисдикцій: розмежування компетенції шляхом аналізу судової практики; законодавче закріплення жорстких рамок компетенції судів різних юрисдикцій; створення спеціального органу (структурного підрозділу суду), до компетенції якого належить вирішення спорів про підсудність.

Інший підхід базується на ідеї спеціалізації судів, зокрема необхідність створення та функціонування спеціалізованих судів різних юрисдикцій тут визначається потребою здійснення ними судочинства в тих справах, розмежування яких має здійснюватися з огляду на такі три чинники, як: а) характер спору (приватно-правові чи публічно-правові спори); б) суб'єктний склад спірних правовідносин (зокрема, справи за заявами Антимонопольного комітету України, Рахункової палати з питань, віднесених законодавчими актами до їх компетенції, розглядаються в порядку господарського судочинства); в) наявність особливих вимог, установлених законодавством (до прикладу, у визначеному законодавством порядку допускається розгляд приватноправових спорів третейськими судами). При тому всі три ознаки мають аналізуватися в сув'язній єдності [9, с. 389].

Водночас третій підхід акцентує увагу на дещо інших критеріях розмежування юрисдикції судів, якими є: характер справи – за цим критерієм юрисдикція суду може поділятися на адміністративну, конституційну та іншу; територія, на яку поширюються повноваження того чи іншого суду в аспекті вирішення ним справ (до прикладу, за місцем скоєння злочину або за місцем мешкання відповідача) тощо.

Означені три підходи щодо розмежування юрисдикції судів не є хибними, кожен із них має раціональну основу, проте їх практичне втілення вимагає належного правового доопрацювання й обґрунтування, предметного законодавчого доунормування і що не менш важливо – професійного сприйняття їх суддями, тобто тими суб'єктами правовідносин, кому належить правомочність та юридичний обов'язок втілювати відповідний методологічний формат юрисдикційного розмежування справ у національну судову практику з метою ефективного вирішення спорів у судовому порядку та відновлення порушених прав особи.

Поняття «методологія», поряд з іншим, означає певну систематизовану єдність прийомів, засобів, способів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання. Формуючи предметну концепцію цієї наукової розвідки, перед нами постало питання: який підхід узяти за основу в процесі визначення методології дослідження питання, щодо розмежування юрисдикції судів, а саме:

а) обрати як інструментарій предметного дослідження загальнонаукові чи спеціально-наукові методи і розвивати генезу їх можливого привнесення в національну судову систему з урахуванням ідей доктрини права та потреб практичного судочинства (доктринально-практичний підхід);

б) предметно проаналізувати змістовний формат унормування цього питання в правових актах, що дозволить виявити можливі прогалини чи законодавчу їх недоврегульованість в аспекті розмежування юрисдикції судів у національних процесуальних кодексах, за результатами якого можливо сформулювати конкретні законопроектні пропозиції (підхід законодавчого унормування);

в) виходити з результатів формування цивілізаційного світогляду на судову гілку влади, а також ролі суду в механізмі держави як суб'єкта державно-владних повноважень, функціональна діяльність якого спрямована на забезпечення непопорушності конституційних цінностей у державі й суспільстві, визначальною з яких є людина, її права та свободи (цивілізаційно-світоглядний підхід) тощо.

Вочевидь ідея концепту методології розмежування юрисдикції судів має формуватися в сув'язній єдності трьох наведених вище підходів, при цьому два перших із них мають «працювати» на тлі крайнього, тобто цивілізаційно-світоглядного підходу. Чому?

Тому що світогляд є «зародком усіх ідей і переконань, які зумовлюють характер поведінки індивіда й суспільства». Ці слова належать Альберту Швейцеру, німецькому вченому, який у праці «Благоговіння перед життям» (*«Ehrfurcht vor dem Leben»*) писав, що було б нісенітницею намагатися заперечити зв'язок, який існує між правом і світоглядом, тому що для суспільства, як і для індивіда, життя без світогляду постає патологічним порушенням вищого чуття орієнтації» [10]. Такий науковий підхід дозволить в повній мірі виокремити методологічний інструментарій і задіяти його для визначення критеріїв розмежування юрисдикції судів системи судоустрою України. Загалом слово «критерій» означає «підставу для оцінки, визначення або класифікація чогось; мірило» [6, с. 349].

Формування системи таких критеріїв зумовлено потребою розмежування юрисдикції судів щодо процесуального розгляду й вирішення ними саме тих справ, які відповідно до чинного законодавства становлять предмет відання суду певної юрисдикції.

Висхідні критерії такого розмежування об'єктивовані в Конституції України, якими слугують конституційно визначені засади організації і функціонування органів правосуддя України, які є невід'ємним складником механізму держави та її конституційного устрою [11, с. 152–153]. Дійсно, Конституція України унормувала певні «правила» побудови та процесуальної діяльності судів, яких судді обов'язково мають дотримуватися в процесі формування системи критеріїв розмежування юрисдикції судів. Ними, наприклад, є:

а) вертикальна ієрархічна система судів системи судоустрою України, найвищим судом у якій є Верховний Суд;

б) територіальна «мережа» судів системи судоустрою України, утворення яких в цілому має прив'язку до адміністративно-територіальних одиниць держави;

в) конституційно визначена спеціалізація судових органів, якими є конституційна, кримінальна й адміністративна, натомість утворення судів інших спеціалі-

зацій має здійснюватися на рівні законів (п. 14 ч. 1 ст. 92, ст. 125 Конституції України);

г) невичерпність конституційно внормованого переліку спеціалізації судових органів, яка логічно кореспондує положенню, що міститься у ч. 3 ст. 124 Основного Закону України: «У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи». Такими «іншими справами» апріорі можуть бути ті, що виникають у сфері трудових, торговельних, земельних, екологічних, господарюючих та інших правовідносин, ефективність вирішення яких вимагає від суддів певної системи спеціальних знань і навиків;

д) вирішення будь-якого юридичного спору належить до юрисдикції судів (ч. 3 ст. 124 Конституції України). Такий підхід, з одного боку, де-юре виключає неподсудність конкретного спору юрисдикції хоча б одному суду в державі, тобто ніби унеможливило наявність законодавчих прогалин у цьому питанні, а з іншого – вказує на необхідність створення системи судів, компетентних вирішувати спори різного рівня «складності»;

е) інстанційність, тобто забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення (п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України) [12, с. 38–39] тощо.

Наведені та й інші конституційно унормовані «правила» побудови та функціональної діяльності судів безперечно мають скласти об'єктивну основу формуванню критеріїв щодо розмежування юрисдикції національних судів, але вони є недостатніми.

І все ж, «вік» національних конституцій є незначним порівняно з генезою права, формування якого охопило декілька тисячоліть поспіль, завдяки чому право «увібрало» в себе найкращі світоглядні ідеї, погляди, принципи суспільного життя, що зрештою сприяло не лише сталому цивілізаційному розвитку, а й подоланню різного роду викликів, пов'язаних з таким розвитком. Розмежування юрисдикції судів у системі судової гілки влади є одним із тих завдань держави, вирішення якого потребує звернення до цивілізаційного світогляду в сфері права, активне формування якого припало на період античності. Це принаймні дозволить з'ясувати першопричину помилок, непорозумінь в аспекті вирішення цього питання.

Першим критерієм розмежування юрисдикції судів, на нашу думку, є *характер спірних правовідносин*. До прикладу, наведемо рішення Верховного Суду від 30.01.2019, справа № 569/5553/17: «Аналіз змісту статті 15 ЦПК України та статті 17 КАС України <...> у сукупності дає підстави для висновку, що під час вирішення питання про розмежування компетенції судів <...> визначальною ознакою для правильного вирішення такого питання є характер правовідносин, з яких виник спір» [13]. Слово «характер» у контексті його розуміння в сув'язі з певними правовідносинами означає певну «сукупність визначальних властивостей, ознак, рис» [14, с. 23] цих правовідносин. Правовідносини – це ті суспільні відносини, що врегульовані нормами права.

Україна належить до романо-германської правової системи, формування якої здійснювалося в процесі рецепції римського права, а засадничі основи цієї правової сім'ї висновувались із світоглядних поглядів римських юристів. Одним із них був Домініцій Ульпіан, який уперше зауважив, що «право розпадається на публічне і приватне», при цьому «публічне право діє на користь <...> держави», «приватне право» – «в інтересах окремих осіб» (Ульпіан. 1 Ins. D 1.1.1.2). Отже, право, на переконання Ульпіана, є таким, що може бути «корисним у суспільних інтересах» і «корисним у приватних відносинах».

«До публічного права належать норми, що визначають правове становище держави та її органів і регулюють їхні відносини з приватними особами. Класичними римськими юристами ґрунтовно розроблено приватне право <...>, яке вже тоді містило поділ на відповідні системи – галузі права, як-от: цивільне – *jus civile* та ін.» [15, с. 14] тощо.

Водночас німецька школа права XIX ст. обґрунтувала ідею, що будь-яка норма права охороняє інтерес: приватний або/та публічний. При тому в праві розрізнявся змістовний елемент (інтерес, користь) і формальний елемент (позов, захист), де захист публічного інтересу становив «обов'язок державних органів», натомість приватного права «виключно приватної ініціативи та самодіяльності», що ґрунтується на «самозахисті інтересу». Загалом визначальна сутність означеної концепції поділу права на публічне й приватне полягає в тому, що критерієм такого поділу є, передусім, ініціатива і порядок захисту охоронюваного правом інтересу. Водночас визначальним у процесі захисту інтересу є те – як, в який спосіб, за допомогою якої юридично визначеної процедури захищається цей інтерес, а не те, що саме захищається. До прикладу, якщо охорона надається лише на вимогу особи, право якої порушено, то це право є приватним, натомість, якщо охорона порушеного права здійснюється за ініціативи держави, у тому числі поза волею потерпілої особи, то це сфера публічних правовідносин.

Загалом традиції розвитку права властиві кожній національній державі, проте поділ права на приватне і публічне й донині не спростований. Загалом визначальними рисами приватноправових відносин, на відміну від публічно-правових, є наявність майнового, немайнового особистого інтересу суб'єкта. Тобто спір має приватноправовий характер, якщо він обумовлений порушенням або загрозою порушення приватного права чи інтересу, як правило майнового, конкретного суб'єкта, що підлягає захисту в спосіб, передбачений законодавством для сфери приватноправових відносин, навіть якщо до порушення приватного права чи інтересу призвели управлінські дії суб'єктів владних повноважень. Натомість публічно-правові відносини характеризуються передусім наявністю публічного інтересу, зокрема, інтересу держави, що підлягає розгляду й захисту в спосіб, передбачений законодавством для публічно-правових відносин. Отже, первинний розподіл юрисдикції судів має здійснюватися з огляду на те, у сфері яких саме правовідносин (приватних чи публічних) виник спір.

Проте право як явище соціальне, постійно розвивається, ускладняється, тому наповнюється новими інститутами, галузями тощо. Такий формат розвитку права є закономірним, очікуваним і бажаним, оскільки право покликане забезпечити юридичні потреби суспільства й держави. Загалом право є корисним для суспільства і держави у тій мірі, в якій воно здатне відповідати інтересам і потребам останніх. Отже, цивілізаційний розвиток зумовив ускладнення правовідносин і появу третьої підсистеми права – змішаного права. Європейські держави вперше звернули увагу на необхідність виокремлення змішаного права, що представлене такими галузями права як господарське, земельне, трудове та ін.

Специфіка галузей права, що належать до змішаного права полягає в тому, що вони сформувалися на межі публічного і приватного права, тому предмет правового регулювання таких «змішаних» галузей права є комплексним, оскільки він може охоплювати приватні й публічні відносини, що на практиці нерідко призводить до плутанини юрисдикційного підпорядкування справ тим чи іншим судам.

Так, господарське право є змішаним, оскільки сформувалося на межі адміністративного (публічного) і цивільного (приватного) права. Судова практика свідчить, що наразі чи не найбільше юрисдикційних спорів виникає саме у форматі таких судів, як: «адміністративний-господарський», «господарський-цивільний». До прикладу, в постанові Верховного Суду від 11.12.2018 (справа № 550/491/16-а) вказано: «Велика Палата Верховного Суду, незважаючи на участь у спорі суб'єкта владних повноважень, дійшла висновку про те, що цей спір не є публічно-правовим, а має вирішуватися судами за правилами ГПК України», оскільки «спір у справі стосується внесення Сільрадою змін до господарського договору, що унеможливує розгляд цієї справи в порядку адміністративного судочинства» [16]. Загалом, незважаючи на те, що юрисдикція адміністративного суду в цілому охоплює вирішення публічно-правових спорів, а господарського – спори, що мають місце при здійсненні господарської діяльності, у судовій практиці є чимало справ, пов'язаних з юрисдикційним розмежуванням цих судів.

Наведене доводить, що обґрунтований у теорії права принцип поділу правовідносин на приватні й публічні беззаперечно має висхідне значення в аспекті розмежування юрисдикції суду, проте він є недостатнім при розмежуванні судових справ, що підтверджується непростотою архітектонікою його застосування в судовій практиці. Це зумовлює виокремлення наступного базового критерію. Ним є суб'єктний склад спірних правовідносин. Стороною в судовому спорі апріорі може бути лише те коло суб'єктів правовідносин, котрі наділені законодавством судовою правосуб'єктністю. Інакше кажучи, «такий суб'єкт має бути наділений повноваженнями для звернення до суду» [17]. Такими суб'єктами можуть бути: фізична особа (громадянин, апатрид, іноземець та ін.), юридична особа приватного права, юридична особа публічного права (державний орган, орган місцевого самоврядування), посадова особи, держава тощо.

Процесуальне законодавство визначило суб'єктний склад кожної судової юрисдикції. Наявність такого складу є обов'язковою умовою при визначенні юрисдикційного підпорядкування тієї чи іншої судової справи конкретному суду. До прикладу, Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-ХІІ визначив: «Юридичні особи та фізичні особи – підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування мають право на звернення до господарського суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів у справах, віднесених законом до юрисдикції господарського суду, а також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням» (ч. 2 ст. 4) [18]. Натомість Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-ІV унормував: «Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів» (ч. 1 ст. 4) [19].

Верховний Суд, вирішуючи справи юрисдикційного характеру, у своїх постановках наголошує, що кожна справа підлягає розгляду за правилами лише одного виду судочинства. Конкретний вид судочинства визначається за тими критеріями, що визначені законодавством, одним із них є суб'єктний склад правовідносин [20], який, до прикладу, в публічно-правових спорах є особливим, тому що участь суб'єкта владних повноважень є обов'язковою ознакою класифікації спору як публічно-правового. Отже, конкретному виду судочинства кореспондує відповідний суб'єктний склад спірних правовідносин.

Проте характерною властивістю суб'єктів права є те, що кожен із них може бути стороною в тих судових спорах, які виникли у сфері різних правовідносин, як-от: фізична особа водночас може бути стороною у сфері публічно-правових (конституційних, адміністративних, кримінальних) і приватно-правових (цивільно-правових) судових відносин.

Держава також може бути суб'єктом публічно-правових і приватно-правових судових правовідносин (земельні, торговельні та інші правовідносини). Не є винятком у цьому аспекті й юридичні особи, які залежно від обставин судової справи, можуть набувати статусу приватного або публічного характеру [21]. Отже, суб'єктний склад спірних правовідносин є обов'язковим, і все ж не остаточним критерієм розмежування юрисдикції судів.

Дійсно, національна судова практика в аспекті розмежування юрисдикції судів є непростюю, оскільки вкрай багатоаспектними і багатогранними є суспільні відносини, в межах яких виникають і розвиваються судові спори. Реалії судочинства такі: правильне визначення юрисдикційного підпорядкування справи практично завжди потребує системного співставлення низки висхідних складових (сутність спору, характер правовідносин, суб'єктний склад та ін.), завдяки чому суд ухвалює рішення про юрисдикційне підпорядкування певної справи.

Не всі спори за участю суб'єкта публічної влади або уповноваженої ним особи є публічно-правовими, тому їх вирішення може підлягати розгляду за правилами господарського судочинства, зокрема, при вирішенні питання про розмежування компетенції судів щодо розгляду адміністративних і господарських справ недостатньо застосовувати виключно формальний критерій – визначення суб'єктного складу спірних правовідносин (участь у них суб'єкта владних повноважень), тому що визначальною ознакою для правильного вирішення спору є характер правовідносин, з яких виник спір.

Отже, суб'єктний склад спірних правовідносин не є абсолютним критерієм розмежування юрисдикції судів, тому що сама собою участь у спорі того чи іншого суб'єкта не створює достатніх юридичних підстав для ототожнення спору з певною судовою юрисдикцією та віднесення його до певної категорії справ (адміністративних, господарських, цивільних та ін.).

Тому Верховний Суд формує стійку судову практику в аспекті розмежування юрисдикції судів щодо розгляду й вирішення ними того чи іншого спору, виходячи «з його сутності, з дійсних правовідносин, що склалися між учасниками такого конфлікту, а не з огляду на сформований позивачем склад сторін справи та сформульовані позивачем <...> позовні вимоги» [22].

«Під час визначення предметної юрисдикції справ суди повинні виходити із суті права та/або інтересу, за захистом якого звернулася особа, заявлених вимог, характеру спірних правовідносин, змісту та юридичної природи обставин у справі» (постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.01.2020 у справі № 340/25/1919) [23].

Таке твердження Верховного Суду узгоджується з його правовою позицією, що міститься в іншій судовій справі. Так, у постанові Верховного Суду від 30.01.2019 у справі № 755/10947/17 його Велика Палата вказала, що «основною ознакою справи адміністративної юрисдикції є суть (зміст, характер) спору; сама по собі участь у спорі суб'єкта владних повноважень не дає підстав ототожнювати спір із публічно-правовим та відносити його до справ адміністративної юрисдикції. Необхідно з'ясувати у зв'язку з чим виник спір, та за захистом яких прав особа звернулася до суду» [24].

Відтак Верховний Суд, проаналізувавши суть спірних правовідносин, указав, що у цій справі «спір виник з приводу порушення права власності позивача на квартиру внаслідок дій ПАТ «ПУМБ» і Приватного нотаріуса щодо реєстрації такого права за ПАТ «ПУМБ» та направлений на перевірку законності дій іпотекодержателя з дотримання порядку звернення стягнення на предмет іпотеки», тому «вимоги до Приватного нотаріуса мають розглядатися в порядку цивільного судочинства, оскільки вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав є похідними від спору щодо такого майна, як передбачено у частині першій статті 19 ЦПК України». Отже, саме приватно-правовий інтерес становить висхідну основу судового спору в цій справі, що зумовило його скерування до сфери цивільного судочинства.

Такий юрисдикційний підхід, в основі якого лежить «орієнтація на сутність конфлікту, що виник, а не на формальне зосередження на визначених позивачем сторонах спору чи його предметі», нерідко вимагає від позивача переформатувати свої позовні вимоги «відповідно до змісту юридичного конфлікту, уточнити склад відповідачів та звернутися до суду належної юрисдикції за захистом свого порушеного права». Відтак позивач, звертаючись до суду з клопотанням вирішити той чи інший спір, має брати до уваги відповідну судову практику, а також неухильно дотримуватися нормативних вимог судочинства юрисдикційного характеру, а у разі їх помилкового сприйняття – дослухатися рекомендацій суду, які він у разі потреби вповноважений надати позивачу.

На безапеляційну важливість правильного визначення юрисдикційного підпорядкування справи суду, який є належним у її вирішенні, вказували ще римські юристи. Так, Ульпіан наголошував, якщо «хтось (суд) буде провадити судочинство між тими, хто не підпадає під його юрисдикцію, то вважаємо, що рішення не має сили, тому що і процес є недійсним, і рішення ніякого немає» (D 2.1.2.2). Наведена теза, до речі, відкриває простір для системного дослідження правових наслідків порушення вимог юрисдикції спеціалізованого суду.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи наведений вище матеріал, констатуємо, що в запропонованій публікації на теоретичному рівні вдалося вирішити завдання щодо алгоритму безпомилкового визначення юрисдикційного підпорядкування справ спеціалізованим судам шляхом почергового застосування судом вичерпного переліку критеріїв та вчинення ним системи методологічно значимих дій, зокрема, перевірити наявність прямої вказівки у процесуальному законодавстві щодо віднесення тієї чи іншої справи до певного виду судочинства (до прикладу, ст. 20 ГПК України) [18], а у разі її відсутності вчинити такі «кроки»: 1) здійснити аналіз характеру правовідносин, в основі якого міститься певний (приватно-правовий чи публічно-правовий) інтерес; 2) проаналізувати суб'єктний склад спірних правовідносин; 3) визначити предметну сутність спору й виокремити ті юридично значимі факти, які спричинили виникнення спору, вирішення якого вповноважений здійснити конкретний суд відповідно до правил юрисдикційного судочинства.

Крім того, понятійно-категоріальний апарат вдалося доповнити таким означенням як «методологія юрисдикційного підпорядкування справ судам системи судоустрою України», під яким потрібно розуміти взаємоузгоджену систему методів, прийомів, способів і засобів, які в своїй функціональній єдності уможливають визначення критеріїв і механізмів щодо розмежування юрисдикції спеціалізованих судів відповідно до правил спеціалізованого виду судочинства, де показником об'єктивної належності такого розмежування є судова практика, за якої деактуалізуються спори юрисдикційного підпорядкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Сідей Я. Розмежування адміністративної юрисдикції з іншими видами юрисдикції у сфері судової компетенції. *Адміністративне право і процес*. 2018. №6. С. 196–200.
- [2] Смокович М. І. Визначення юрисдикції адміністративних судів та розмежування судових юрисдикцій : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 304 с.
- [3] Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : навч. посібн. / за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.
- [4] Смокович М. І., Бевзенко В. М., Рижков Г. В. Адміністративний процес України: теорія, практика : підручник. Київ : ВД «Дакор», 2022. 1256 с.
- [5] Водянніков О. Прямая дія Конституції і розмежування юрисдикції між судами системи судоустрою і Конституційним Судом України. URL: <https://constitutionalist.com.ua/vodiannikov-o-priama-diia-konstytutsii-i-rozmezhuвання-iurysdyksii-mizh-sudamy-systemy-sudoustroiu-i-konstytutsijnym-sudom-ukrainy/> (дата звернення: 21.08.2023).
- [6] Словник української мови : в 11 т. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4. 840 с.
- [7] Словник української мови : в 11 т. Київ : Наук. думка, 1972. Т. 3. 744 с.
- [8] Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
- [9] Стеценко С. Г., Смокович М. І. Адміністративне судочинство України: витоки, реалії та перспективи. *Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку* : монографія. Харків : Право, 2021. С. 382–395.
- [10] Schweitzer A. Die Ehrfurcht vor dem Leben. URL: <https://schweitzer.org/de/die-ehrfurcht-vor-dem-leben> (дата звернення: 21.08.2023).
- [11] Zadorozhnia H., Mykhtunenko V., Kovalenko H. Protection of information Sovereignty as an Important Component of the Political Function of the state. *International journal of Computer science and network security*. 2021. Vol. 21. Iss. 9. P. 151–154. URL: http://paper.ijcsns.org/07_book/202109/20210920.pdf.
- [12] Смокович М. І. Юрисдикція адміністративних судів: теорія і практика судочинства : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 288 с.
- [13] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30.01.2019, справа № 569/5553/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79834971> (дата звернення: 21.08.2023).
- [14] Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1980. Т. 11. 669 с.
- [15] Задорожний Ю. А. Основи римського приватного права. Київ : Істина, 2012. 344 с.
- [16] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11.12.2018, справа № 550/491/16-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298401> (дата звернення: 21.08.2023).
- [17] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13.11.2019, справа № 826/3115/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85776336> (дата звернення: 21.08.2023).
- [18] Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. №6. Ст. 56 (дата звернення: 21.08.2023).
- [19] Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. №40–41, 42. Ст. 492 (дата звернення: 21.08.2023).
- [20] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.01.2020, справа № 340/25/1919. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87144568> (дата звернення: 21.08.2023).

- [21] Постанова Судової палати в адміністративних справах і Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 16.02.2016, справа № 826/2043/15. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/56755298> (дата звернення: 21.08.2023).
- [22] Кібенко О., Уркевич В. Підходи Великої Палати Верховного Суду до визначення юрисдикційності спорів. *Судово-юридична газета*. 2020, 24 берез. URL: <https://bit.ly/3as715y>.
- [23] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.01.2020, справа № 340/25/1919. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87144568> (дата звернення: 21.08.2023).
- [24] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13.11.2019, справа № 826/3115/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85776336> (дата звернення: 21.08.2023).

REFERENCES

- [1] Sidei, Ya. (2018). Demarcation of administrative jurisdiction from other types of jurisdiction in the field of judicial competence. *Administrative law and process*, 6, 196–200.
- [2] Smokovich, M. I. (2012). *Determination of the jurisdiction of administrative courts and delimitation of court jurisdictions*. Kyiv: Yurinkom Inter.
- [3] Melnyk, R. S., & Bevzenko, V. M. (2014). *General administrative law*. In R. S. Melnyk (Ed.). Kyiv: Vaite.
- [4] Smokovich, M. I., Bevzenko, V. M., & Ryzhkov, G. V. (2022). *Administrative process of Ukraine: theory, practice*. Kyiv: VD «Dakor».
- [5] Vodiannikov, O. *The direct effect of the Constitution and the separation of jurisdiction between the courts of the judicial system and the Constitutional Court of Ukraine*. Retrieved from <https://constitutionalist.com.ua/vodiannikov-o-priama-diia-konstytutsii-i-rozmezhuвання-iurysdyksii-mizh-sudamy-systemy-sudoustroiu-i-konstytutsijnym-sudom-ukrainy>.
- [6] Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1973). Kyiv: Naukova dumka, 4.
- [7] Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1972). Kyiv: Naukova dumka, 3.
- [8] On the judiciary and the status of judges: Law of Ukraine (2016, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
- [9] Stetsenko, S. G., & Smokovich, M. I. (2021). Administrative judiciary of Ukraine: origins, realities and perspectives. *Legal science of Ukraine: current state, challenges and prospects for development*. Kharkiv: Pravo, 382–395.
- [10] Shveytser, A. *Die Ehrfurcht vor dem Leben*. Retrieved from <https://schweitzer.org/de/die-ehrfurcht-vor-dem-leben>.
- [11] Zadorozhnia, H., Mykhtunenko, V., & Kovalenko, H. (2021). Protection of information Sovereignty as an Important Component of the Political Function of the state. *International journal of Computer science and network security*, 21(9), 151–154. Retrieved from http://paper.ijcsns.org/07_book/202109/20210920.pdf.
- [12] Smokovich, M. I. (2022). *Jurisdiction of administrative courts: theory and practice of the judiciary*. Kyiv: Yurinkom Inter.

- [13] Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court (2019, January, case No. 569/5553/17). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79834971>.
- [14] Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. In I. K. Bilodida (Ed.) (1980). Kyiv: Naukova dumka, 11.
- [15] Zadorozhnyi, Yu.A. (2012). *Fundamentals of Roman private law*. Kyiv: Istyna.
- [16] Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court (2018, December, case No. 550/491/16-a). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review>.
- [17] Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court (2019, November, case No. 826/3115/17). Retrieved from <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85776336>.
- [18] Economic Procedural Code of Ukraine (1991, November).
- [19] Civil Procedure Code of Ukraine (2004, March).
- [20] Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court (2020, January, case No. 340/25/1919). Retrieved from <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87144568>.
- [21] Resolution of the Judicial Chamber in Administrative Cases and the Judicial Chamber in Economic Cases of the Supreme Court of Ukraine (2016, February, case No. 826/2043/15). Retrieved from <https://verdictum.ligazakon.net/document/56755298>.
- [22] Kibenko, O., & Urkevych, V. (2020, March). Approaches of the Grand Chamber of the Supreme Court to determining the jurisdiction of disputes. *Judicial and legal newspaper*. Retrieved from: <https://bit.ly/3as715y>
- [23] Resolution of the Great Chamber of the Supreme Court (2020, January, case No. 340/25/1919). Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87144568>.
- [24] Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court (2019, November, case No. 826/3115/17). Retrieved from <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85776336>.

Михайло Іванович Смокович

Доктор юридичних наук, доцент

Голова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду

01029, вул. Князів Острозьких, 8, Київ, Україна

Mykhailo I. Smokovych

Doctor of Law, Associate Professor

Chairman of the Administrative Cassation Court within the Supreme Court

01029, 8 Kniiaziv Ostrozkykh Str., Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Смокович М. І. Методологія юрисдикційного підпорядкування справ судам системи судоустрою України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. №4. С. 36–53.

Suggested Citation: Smokovych, M. I. (2023). Methodology of Jurisdiction of Cases Courts of the Judicial System of Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(4), 36–53.

Стаття надійшла / Submitted: 31/08/2023

Доопрацьовано / Revised: 09/10/2023

Схвалено до друку / Accepted: 22/12/2023